

ВОДЗЫЎ

афіцыйнага апанента аб дысертацыі Старасценкі Таццяны Яўгеньеўны “Дынаміка беларускага мастацкага тэксту ХХ стагоддзя: лексіка-граматычныя сродкі, камунікатыўныя мадэлі і іх узаемадзеянне”, прадстаўленай на атрыманне вучонай ступені доктара філалагічных навук па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

1. Адпаведнасць дысертацыі спецыяльнасці і галіне навукі, па якіх яна прадстаўлена да абароны. Навуковае даследаванне Т. Я. Старасценкі прысвечана ўстанаўленню асаблівасцей узаемадзеяння камунікантаў паэтычнага і празаічнага дыскурсаў на аснове аналізу дамінантных лексічных і граматычных сродкаў вербалізацыі дыялагічнасці, узаемадзеяння камунікатыўных мадэляў унутранай і знешняй дыялагізацыі, выяўленню падабенства і адрознення ідыястыляў беларускіх пісьменнікаў трох сінхронных зрэзаў, што ў выніку дало аўтару дысертацыі магчымасць прасачыць дынаміку беларускага мастацкага тэксту ХХ ст.

Адзначанае пацвярджае адпаведнасць дысертацыі спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова і галіне “філалагічныя навукі”.

2. Актуальнасць тэмы дысертацыі абумоўлена:

- яе адпаведнасцю антрапацэнтрычнаму і камунікатыўнаму падыходам як найважнейшым напрамкам сучасных лінгвістычных даследаванняў мастацкага тэксту;

- неабходнасцю далейшай распрацоўкі тэорыі мастацкага тэксту як формы літаратурнай камунікацыі, дапаўнення наяўных уяўленняў аб катэгорыі дыялагічнасці за кошт уключэння ў навуковы зварот новага эмпірычнага матэрыялу;

- важнасцю інтэграцыі існуючых поглядаў на феномен дыялагічнасці, якая прызнаецца адной з галоўных тэкставых катэгорый, патрэбнасцю больш выразнай акрэсленасці адпаведнай тэрміналогіі;

- устаноўкай на комплекснае даследаванне знешняга і ўнутранага дыялогу паэтычнага і празаічнага дыскурсу розных храналагічных перыядаў з мэтай выяўлення дынамікі беларускага мастацкага тэксту ХХ ст.;

- нераспрацаванасцю ў беларусістыцы актуальнай для сучаснага мовазнаўства тэмы дыялагічных адносін у маналагічных структурах на матэрыяле мастацкіх тэкстаў.

3. Ступень навізны вынікаў дысертацыі і навуковых палажэнняў, якія выносяцца на абарону

Атрыманья саіскальнай вынікі даследавання і навуковыя палажэнні, якія выносяцца на абарону, з'яўляюцца бяспрэчна новымі ў беларусістыцы. На грунце ідэі расійскага філосафа, культуролага, літаратуразнаўцы і лінгвіста М.М.Бахціна, які распрацаваў філасофскую аснову дыялагізму, дыялагічнай прыроды свядомасці, мыслення, маўлення і на прыкладзе раманаў Дастаеўскага раскрыў дыялагізм мастацкай карціны свету, ідэі, у далейшым развітай і дапоўненай яго аднадумцамі, паслядоўнікамі, апанентамі, Т. Я. Старасценка прадставіла ў дысертацыі аўтарскую канцэпцыю мастацкага тэксту як адлюстравання сітуацыі дыялагічных зносін.

У працэсе даследавання дынамікі беларускага мастацкага тэксту ХХ ст. з улікам ўнутранай і знешняй дыялагічнасці Т. Я. Старасценка:

- адзначыўшы шырокае адлюстраванне ў навуковай літаратуры праблем знешнетэкставай дыялагізацыі, недастатковае даследаванне унутрытэкставай і неадназначнае разуменне навукоўцамі гэтых паняццяў раскрыла сутнасць уласнага наватарскага падыходу да разгляду камунікатыўнасці мастацкага тэксту на аснове імпліцытнай знешняй і ўнутранай дыялагізацыі (першае палажэнне, вынесенае на абарону);

- паказала дынаміку мастацкага тэксту праз ролю зваротка, яго сэнсавых карэлятаў і дамінантных у беларускім паэтычным дыскурсе ХХ ст. бінарных апазіцый, часткі якіх фарміруюць кантэкстуальныя вобразы, а іх дэкадзіраванне далучае чытача да працэсу сутворчасці і стварае асацыятыўныя сэнсавыя прырашчэнні, пашыраючы камунікатыўную прастору паэтычнага дыскурсу (другое і трэцяе палажэнні, вынесеныя на абарону);

- выявіла камунікатыўныя мадэлі ўнутранай дыялагізацыі аўтарыяльнага, дыягетычнага і змешанага наратыву і іх інварыянты, устанавіла іх структуру (чацвертае палажэнне, вынесенае на абарону);

- вызначыла аснову ўзаемадзеяння ўнутрытэкставых камунікантаў, вылучыла персанажныя модусы, што сфарміраваліся ў выніку імпліцытнага дыялогу паміж наратарам і персанажам (пятае палажэнне, вынесенае на абарону);

- устанавіла абумоўленасць моўнай рэпрэзентацыі камунікатыўных мадэляў аўтарыяльнага і дыягетычнага наратыву індывідуальна-аўтарскім стылем пісьменніка (шостае палажэнне, вынесенае на абарону).

Усе вынесены на абарону палажэнні знаходзяць развіццё і абгрунтаванне ў тэксце дысертацыі, ілюструюцца прадстаўнічым фактычным матэрыялам, вызначаюцца навізнай.

4. Абгрунтаванасць і верагоднасць вывадаў і рэкамендацый, сфармуляваных у дысертацыі

Абгрунтаванасць і верагоднасць атрыманых вынікаў дысертацыйнага даследавання забяспечваецца:

- навуковай тэарэтыка-метадалагічнай базай даследавання, што сфарміравалася ў выніку вывучэння тэарэтычных прац у галіне камунікатыўнай стылістыкі. Бібліяграфія дысертацыі ўключае 396 крыніц – прац як беларускіх (Кудравых І. П., Іўчанкаў В. І., Старычонак В. Д., Кураш С. Б., Трыгук М. А. і інш.), так і замежных навукоўцаў (Бахцін М. М., Успенскі Б. А., Аруцюнава А. Ю., Болатнава Н. С., Чурыліна Л. М., Жэнет Ж., Чэрвінскі Г. і інш.), а таксама прац беларускіх мовазнаўцаў – даследчыкаў мовы мастацкіх тэкстаў, якія заклалі асновы для стварэння камунікатыўнага напрамку ў функцыянальнай стылістыцы беларускай мовы (Абабурка М. В., Цікоцкі М. Я., Лепешаў І. Я., Шур В. В. і інш.);

- распрацаванымі метадалагічнымі і практычнымі падыходамі да камунікатыўнага аналізу дыялагічнасці мастацкага тэксту;

- скрупулёзным аналізам выяўленага і сістэматызаванага эмпірычнага матэрыялу, выяўленага з паэтычных і праязічных тэкстаў 26 беларускіх аўтараў ХХ ст.

5. Навуковая, практычная, эканамічная і сацыяльная значнасць вынікаў дысертацыі

Навуковая значнасць даследавання. Вынікі даследавання Т. Я. Старасценкі істотныя для пашырэння і ўдакладнення навуковых ведаў аб камунікатыўнасці мастацкага тэксту, для дапаўнення наяўных уяўленняў аб катэгорыі дыялагічнасці за кошт уключэння ў навуковы зварот новага моўнага матэрыялу. Яны сведчаць пра закладванне асноў новага для беларусістыкі напрамку камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту – дыялагічнай стылістыкі, паводле якой камунікатыўнасць успрымаецца як кантактаванне не толькі паміж рэальным аўтарам і рэальным чытачом, а і паміж разнастайнымі ўнутрытэкставымі суб'ектамі імпліцытнага дыялогу мастацкага наратыву.

Практычная і сацыяльная значнасць даследавання заключаецца ў магчымасці выкарыстання навуковых палажэнняў, вывадаў, эмпірычнага матэрыялу для далейшага развіцця тэорыі дыялогу, распрацоўкі метадыкі выяўлення ідэястылю пісьменніка, пры стварэнні вучэбных курсаў і вучэбных дапаможнікаў, напісанні студэнцкіх і магістарскіх навуковых работ і кваліфікацыйных даследаванняў.

6. Апублікаванасць вынікаў дысертацыі ў навуковым друку

Асноўныя палажэнні і вывады дысертацыйнага даследавання знайшлі поўнае адлюстраванне ў 73 публікацыях, сярод якіх 1 аднаасобная манаграфія (21,23 аўт. арк.), 24 артыкулы ў часопісах, уключаных у пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў (10,08 аўт. арк.), 5 артыкулаў у замежных навуковых выданнях (3,63 аўт. арк.), 18 артыкулаў у зборніках навуковых прац (4,54 аўт. арк.), 21 артыкул у зборніках матэрыялаў канферэнцый (4,68 аўт. арк.), 1 тэзісы даклада канферэнцыі (0,14 аўт. арк.), 3 вучэбныя дапаможнікі (18,33 аўт. арк.).

Агульны аб'ём апублікаваных работ – 62,63 аўт. арк. Усе публікацыі падрыхтаваны саіскальнікам без суаўтараў.

7. Адпаведнасць афармлення дысертацыі патрабаванням ВАК

Афармленне дысертацыі Т. Я. Старасценкі адпавядае патрабаванням дзейнай *Інструкцыі па афармленні дысертацыі, аўтарэферата і публікацый па тэме дысертацый*. Пры станоўчай ацэнцы якасці выкладу зместу дысертацыі лічым неабходным звярнуць увагу на нязручнасць скарачэнняў да адной літары, ужытых у тэксце работы, (А – апазіцыя, Д – дадатак), асабліва, калі такія скарачэнні сустракаюцца побач: “На аснове аналізу фактычнага матэрыялу (Д А) устаноўлены ключавыя звароткі маналагічнага паэтычнага дыскурсу ХХ ст.” (с. 53).

8. Заўвагі па дысертацыі

Пры прачытанні работы ўзнік шэраг пытанняў і заўваг, якія можна залічыць да дыскусійных.

1. Адрозненне паняццяў “знешняя дыялагізацыя” і “ўнутраная дыялагізацыя” ў дысертацыі прапануецца праводзіць паводле прыналежнасці тэксту да паэтычнага ці да праявічнага: “Прытрымліваемся характарыстыкі знешняй дыялагізацыі як узаемадзеяння аўтара і чытача, што выражаецца ў інтэрпрэтацыйнай дзейнасці апошняга па

дэкадзіраванні паэтычнага твора, а ўнутраную дыялагізацыю прапануем разглядаць як імпліцытны кантакт паміж суб'ектамі праявічнага твора (с. 36). Чым Т. Я. Старасценка аргументуе такое размежаванне? Здавалася б, эмацыянальная насычанасць зместу паэтычнага твора, лірычны ўздым, грамадзянская патэтыка якраз спрыяюць узнікненню ўнутрытэкставай дыялагічнай камунікацыі.

Праблема дыялагізацыі мастацкага тэксту ў асноўным даследавана на матэрыяле праявічных твораў і значна менш на матэрыяле паэтычных. Прычым у даследаваннях на матэрыяле паэтычных твораў сцвярджаецца ўласцівасць для іх як знешняй, так і ўнутранай дыялагізацыі. Напрыклад, Берднікава Т. У. у дысертацыі “Диалог в поэтическом тексте как проявление идиостиля (на материале лирики А. А. Ахматовой и И. Ф. Анненского)” (2008 г.), параўноўваючы асаблівасці ідыястылю двух паэтаў адзначае наяўнасць у іх творах абодвух тыпаў дыялогу, падкрэсліваючы што ў лірыцы Ахматавай актыўныя формы як унутрытэкставага, так і пазатэкставага дыялогу”, а ў лірыцы Анненскага формы пазатэкставага дыялогу з чытачом менш актыўныя (<https://www.issercat.com/content/dialog-v-poeticheskom-tekste-kak-proyavlenie-idiostilya-na-materiale-liriki-aa-akhmatovoi-i-/read>).

2. Адносна некаторых семантычных інтэрпрэтацый, а менавіта ўстанаўлення ЛСВ, у якім ужываюцца пэўныя звароткі-полісеманты, і вылучэння іх патэнцыяльных сем, у прыватнасці зваротак *сябар*.

На с. 65 дысертацыі адзначаецца: “Лексема *сябар* – полісемант з трыма ЛСВ [ТСБМ, т.5, кн. 1, с. 442], з якіх у паэтычным дыскурсе зафіксаваны трэці ЛСВ ‘ужываецца ў звароце, звычайна да прыязнай або блізкай асобы’”. На наша ўяўленне, не ва ўсіх прыведзеных у дысертацыі выпадках лексема *сябар* рэалізуе гэты лексіка-семантычны варыянт. У вершы Максіма Танка “Адказ на пісьмо друга” зваротак рэалізуе не ЛСВ ‘ужываецца ў звароце, звычайна да прыязнай або блізкай асобы’ і не патэнцыяльную сему ‘пісьменнік’. Пісьменніка Ежы Каміля Вайнтраўба і Максіма Танка, як сведчаць літаратурныя крыніцы, звязвала сапраўднае сяброўства, а не толькі прафесійнае супрацоўніцтва аўтара і перакладчыка: у 1940 г. паэт адзін з раздзелаў сваёй паэмы «Харал сярод вэрхалу» прысвяціў М. Танку, зімой 1941 г. стварыў лірычны верш «Да Максіма Танка, або Зімовы ліст пра беларускую восень». У вершы “Адказ на пісьмо друга” рэалізуецца значэнне ‘той, хто з кім-небудзь сябруе; блізкі сябар, прыцель’.

3. Адносна выбару крыніц фактычнага матэрыялу і вылучэння перыядаў у межах ХХ ст.

Нам уяўляецца, што падзел ХХ ст. на яго пачатак, сярэдзіну і канец даволі штучны. На якой аснове вылучаны перыяды? Гісторыя літаратуры звязаная з гісторыяй грамадства. І гэтая сувязь – аснова перыядызацыі. Якія канкрэтна храналагічныя адрэзкі маюцца на ўвазе пад пачаткам, сярэдзінай, канцом ХХ ст.? У перыядызацыі гісторыі беларускай літаратуры пачаткам ХХ ст. звычайна лічаць час ад пачатку стагоддзя да савецкага перыяду. Падыход да вылучэння перыядаў – важны момант, паколькі ідыястыль аўтара (а ў рабоце ставіцца задача на аснове вызначэння асаблівасцей ідыястылю стварыць “цэласную стылістычную карціну беларускага мастацкага тэксту ХХ ст.” (с. 8 дысертацыі) і выявіць яго дынаміку) залежыць не толькі ад прадмета мастацкага ўвасаблення, але і ад знешніх акалічнасцей, умоў літаратурнай працы. Па якіх крытэрыях праводзіўся выбар аўтараў? Даследаванне сродкаў дыялагізацыі твораў іншых аўтараў, магчыма, мела б і іншыя вынікі.

4. Адносна ўжывання тэрміналогіі. Камунікатыўная стылістыка – дастаткова новы напрамак функцыянальнай стылістыкі, у якім пакуль што адсутнічае аднастайнасць разумення многіх базавых паняццяў, няма адзінства ў выкарыстанні тэрміналогіі. У такой сітуацыі важна ўяўляць, якое значэнне таму або іншаму тэрміну надае аўтар даследавання. Акрамя таго, узнікае пытанне, ці заўсёды мэтазгоднае перанясенне з публікацый замежных даследчыкаў тэрмінаў, актуальных, пашыраных ў мове даследавання, на беларускамоўную даследчыцкую прастору? Напрыклад, тэрмін *эпічны прэтэрыт* (назва простага прошлага часу, аднаго з шасці часоў нямецкай мовы, служыць для перадачы дзеяння ў мінулым), які Я.А.Ганчарова ўжывае ў манаграфіі “Пути лингвостилистического выражения категорий автор – персонаж в художественном тексте” (Томск, 1984), дзе ў якасці крыніцы моўнага матэрыялу выкарыстоўвае эпічныя тэксты нямецкамоўнай мастацкай літаратуры XVIII – ХХ стст. Наколькі дарэчны гэты тэрмін у даследаванні беларускамоўнага тэксту?

9. Адпаведнасць навуковай кваліфікацыі саіскальніка вучонай ступені, на якую ён прэтэндуе

Дысертацыя “Дынаміка беларускага мастацкага тэксту ХХ стагоддзя: лексіка-граматычныя сродкі, камунікатыўныя мадэлі і іх узаемадзеянне” – завершанае навуковае даследаванне. Мэта работы дасягнута, пастаўленыя задачы вырашаны. Актуальнасць і навізна атрыманых вынікаў не выклікае

сумненняў. Навуковая вартасць праведзенага даследавання высокая. Гэта дазваляе лічыць, што навуковая кваліфікацыя Т. Я. Старасценкі адпавядае вучонай ступені, на якую саіскальніца прэтэндуе.

10. **Заклучэнне**

Дысертация “Динаміка беларускага мастацкага тэксту ХХ стагоддзя: лексіка-граматычныя сродкі, камунікатыўныя мадэлі і іх узаемадзеянне” – самастойнае і завершанае навуковае даследаванне, выкананае на арыгінальным фактычным матэрыяле. Атрыманыя ў дысертцыі вынікі з’яўляюцца новымі і абгрунтаванымі, важнымі для далейшай распрацоўкі праблем камунікатыўнай стылістыкі. Прадстаўленая да абароны дысертация адпавядае патрабаванням пунктаў 19 і 20 Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь, якія прад’яўляюцца да дысертаций на атрыманне вучонай ступені доктара навук, а яе аўтар Таццяна Яўгеньеўна Старасценка заслугоўвае прысуджэння ступені доктара філалагічных навук за наступныя навуковыя вынікі:

- распрацоўку тэарэтыка-метадалагічных асноў даследавання дыялагізацыі мастацкага тэксту, абгрунтаванае ўдакладненне паняцця дыялагізацыі мастацкага тэксту праз пашырэнне значэння дыялогу за кошт уключэння ў дыялагавую парадыгму ўнутрытэкставых суб’ектаў, што спрыяе стварэнню асновы новага для беларусістыкі напрамку камунікатыўнай стылістыкі мастацкага тэксту – дыялагічнай стылістыкі;

- устанаўленне асаблівасцей функцыянавання знешняга дыялогу ў паэтычным тэксце на аснове падыходаў “ад тэксту да чытача” і “ад чытача да тэксту”; вылучэнне сродкаў дыялагізацыі паэтычнага тэксту абодвух падыходаў, якія дапамагаюць устанавіць кантакт паміж пісьменнікам і чытачом (асацыятыўныя рады дамінантных звароткаў і іх сэнсавыя карэляты; сістэма бінарных канцэптаў “жыццё/смерць”, “святло/цёмра”, “цяпло/халад”, “мінулае/будучае”, “многа/мала” і іх варыянтаў);

- выяўленне камунікатыўных мадэляў і інварыянтаў мадэляў унутранай дыялагізацыі аўктарыяльнага і дыягетычнага наратыву, устанаўленне іх структуры;

- раскрыццё спецыфікі разгортвання ўнутранага дыялогу праявічнага тэксту праз вызначэнне асновы ўзаемадзеяння ўнутрытэкставых камунікантаў (супастаўленне і супрацьпастаўленне), вылучэнне сэнсавых апазіцый, якія эксплікуюць узаемадзеянне камунікантаў (сімпацыі/антыпацыі, ірэальнае/рэальнае, мінулае/цяперашняе,

матэрыяльнае/духоўнае), персанажных модусаў (успрымання, разважання, успаміну), што сфарміраваліся ў выніку імпліцытнага дыялогу паміж нарацарам і персанажам;

- вызначэнне моўнай рэпрэзентацыі камунікатыўных мадэляў аўтарыяльнага (няўласна-простае маўленне, цытаванне маўлення аднаго персанажа або інклюзіўнага суб'екта, устаўныя канструкцыі суб'ектыўнай мадальнасці, ацначныя формы, трапеічныя сродкі і інш.) і дыегетычнага наратыву (пытальна-адказавыя рэплікі, безасабовыя канструкцыі, звароткі-адухаўленні, пыталыныя сказы з паўтарамі, апавядальныя сказы з ацначнымі азначэннямі і інш.), устанаўленне абумоўленасці моўнай рэпрэзентацыі камунікатыўных мадэляў індывідуальна-аўтарскім стылем пісьменніка.

Афіцыйны апанент

доктар філалагічных навук, прафесар
прафесар кафедры беларускага мовазнаўства
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Г. І. Кулеш

09.02.2024 г.

